

Стендаль

ЧЕРВОНЕ
І ЧОРНЕ

vintage

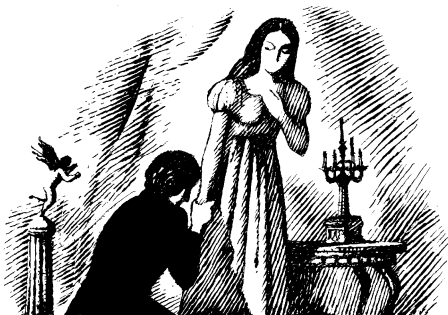

Харків
«ФОЛІО»

ДО ЧИТАЧА

*Цей твір уже мав з'явитися
друком, коли почалися великі
Липневі події і дали всім умам
напрямок, що аж ніяк не сприяв грі
уяви. Ми маємо підстави вважати,
що подальші сторінки були написані
1827 року.*

ЧАСТИНА ПЕРША

І. ПРОВІНЦІЙНЕ МІСТО

Put thousands together
Less bad,
But the cage less gay.

Hobbes¹

Містечко Вер'єр, здається, наймальовничіше у Франш-Конте. Його біленькі будиночки з гостроверхими черепичними дахами розкидані по узгір'ю, де з кожного видолінка здіймаються густолисті каштани. Річка Ду тече долиною за кількасот кроків від руїн укріплення, що його збудували колись іспанці.

З півночі Вер'єр захищений високою горою — одним з відрогів Юри. Скелясті вершини Вер'єра вкриваються снігом уже за перших жовтневих приморозків. Гірський потік, що впадає в Ду, перетинає Вер'єр і рухає безліч лісопилкок; ця нехитра промисловість годує добру половину мешканців Вер'єра, більше схожих на селян, ніж на городян. А проте містечко розбагатіло не завдяки лісопилкам. Фабрика вибивних тканин, відомих під назвою мюлузьких, — ось джерело добробуту, завдяки якому після падіння Наполеона було поновлено майже всі вер'єрські будинки.

Як тільки ви входите у містечко, вас приголомшує гуркіт страхітливої машини. Двадцять важких молотів, що їх

¹ Посадить у клітку хоч тисячі,
Все одно там не буде веселощів.

Гоббс (англ.).

підіймає і опускає водяне колесо над гірським потоком, гупають, аж двигтять брук. Кожен із цих молотів щодня нарубує тисячі цвяхів. Гарненькі свіжолиці дівчата підкладають під оті величезні молоти залізні брусочки, що вмить перетворюються на цвяхи. Ця робота, на вигляд така важка, надзвичайно вражає подорожнього, що вперше опинився у горах на межі Франції і Швейцарії. Якщо подорожній, що потрапив у Вер'єр, питає, кому належить та дивовижна цвяхарня, яка оглушує всіх перехожих, йому відкажуть протяжною говіркою:

— А-а, то цвяхарня нашого пана мера.

І якщо подорожній хоч на кілька хвилин затримається на головній вер'єрській вулиці, що йде вгору від берега Ду до вершини гори, можна закластися на сто проти одного, що він зустріне високого чоловіка, на вигляд поважного і заклопотаного.

Побачивши його, жителі містечка покvapливо скидають капелюхи. Він кавалер кількох орденів. Одягається цей чоловік завжди в сіре. У нього вже сивувате волосся, високе чоло, орлиний ніс і загалом досить правильні риси обличчя. На перший погляд, гідність сільського мера в ньому поєднується з тією приємністю, що буває властива людині під п'ятдесят років. Та незабаром парижанина прикро вражає у виразі його обличчя самовдоволення й зарозумілість, поєднані з якоюсь посередністю й обмеженістю. Зрештою, чувається, що всі таланти цієї людини не сягають далі уміння рішуче вимагати плати від своїх боржників і якомога довше не платити власних боргів.

Такий мер Вер'єра пан де Реналь. Поважною ходою перетинає він вулицю, заходить у мерію і зникає з очей подорожнього. Якщо, прогулюючись, подорожній ітиме вулицею вгору, то кроків за сто помітить досить показний будинок, а навколо нього за залізною огорожею розкішний сад. За ним, окреслюючи обрій, простягаються пагорби Бургундії, немов створені для того, щоб чарувати зір. Милючись тим краєвидом, парижанин забуває отруйну атмосферу дрібних грошових інтересів, в якій він уже починав задихатись.

Йому пояснять, що будинок належить панові де Реналю. Саме на прибутки від великої цвяхарні вер'єрський мер спорудив свій гарний дім із тесаного каменю й тепер завер-

шує його оздоблення. Пан де Реналь, як кажуть, походить із старовинного іспанського роду, що оселився в цій країні задовго до завоювання її Людовіком XIV.

Від 1815 року пан де Реналь соромиться того, що він фабрикант: цей рік зробив його вер'єрським мером. Грубі мури, що підтримують тераси його розкішного саду, який спускається аж до річки Ду, — теж винагорода панові де Реналю за спритність у торгівлі залізними виробами.

Не сподівайтесь побачити у Франції такі мальовничі сади, як в околицях промислових міст Німеччини — Лейпцига, Франкфурта, Нюрнберга та інших. У Франш-Конте що більше у вас зведено мурів, що більше нагромаджено каміння, то більше заслуговуєте ви прав на повагу сусідів. Сади пана де Реналья, в яких так багато мурів, викликають захоплення ще й тому, що під них він купив на вагу золота кілька ділянок землі. Ось, наприклад, і той тартак на березі Ду, що вразив вас при в'їзді у Вер'єр і де ви помітили прізвище Сорель, написане величезними літерами на дошці через увесь дах, — цей тартак шість років тому був саме там, де тепер зводять мур четвертої тераси садів пана де Реналья.

Хоч який гордовитий пан мер, але йому довго-таки довелося умовляти й улещувати старого Сореля, зятятого і грубого селянина. Він змушений був відрахувати йому чимало дзвінких лудорів, щоб той переніс свій тартак в інше місце. А щодо «громадського» потоку, який рухав пилу, то пан де Реналь завдяки зв'язкам у Парижі домогся дозволу відвести його в інше русло. Він запобіг цієї ласки після виборів 182... року.

Мер дав Сорелю чотири арпани за один, п'ятсот кроків нижче, на березі Ду. І хоч це місце було значно вигідніше для торгівлі ялиновими дошками, але дядечко Сорель, як його стали звати, відколи розбагатів, зумів, скориставшись з нетерпіння і власницької манії, що охопили його сусіда, злупити з нього 6000 франків.

Щоправда, цього обміну не схвалювали місцеві розумники. Якось у неділю — це було років чотири тому, — повертаючись із церкви в парадному вбранні мера, пан де Реналь здалека побачив старого Сореля, що стояв із трьома синами й посміхався, дивлячись на нього. Та посмішка від-

крила мерові очі, і відтоді йому не дає спокою думка, що він міг би помінятися значно дешевше.

Щоб заслужити повагу вер'єрців, дуже важливо, зводячи все нові мури, не спокуситись якоюсь вигадкою італійських мулярів, що пробираються навесні ущелинами Юри, прямуючи до Парижа. Через таке нововведення необачного господаря мали б за навіженого, і його добре ім'я назавжди було б заплямоване в очах тих розважливих і статечних людей, котрі створюють громадську думку в Франш-Конте.

Сказати правду, ці поважні люди виявляють страшний *деспотизм*. Саме це прикре слівце робить життя в містечках нестерпним для кожного, хто жив у великій республіці, що зветься Парижем. Тиранія громадської думки — та якої думки! — така сама безглузда в провінційних містах Франції, як і в Сполучених Штатах Америки.

II. ПАН МЕР

Престиж! Хіба це абищо, пане? —
Повага дурнів, здивування дітей,
зздрощі багатих, зневага мудреця.

Барнав

На щастя, для престижу пана де Реналю як правителя міста виникла потреба звести вздовж міського бульвару величезний запобіжний мур проти зсування обриву висотою сто футів над Ду по схилу пагорба. Завдяки такій чудовій місцині звідси відкривається один з наймальовничіших краєвидів Франції. Проте щовесни дощі розмивали бульвар, всі доріжки пориті були рівчаками, й бульвар ставав непридатним для прогулянок. Саме ця незручність дала панові де Реналю щасливу нагоду увічнити своє правління спорудженням муру заввишки двадцять футів і завдовжки тридцять-сорок туазів.

Парапет муру, заради якого панові де Реналю довелося тричі їздити до Парижа, бо передостанній міністр внутрішніх справ виявився непримиренним ворогом вер'єрського бульвару, — здіймається нині на чотири фути над землею. Тому, ніби кидаючи виклик усім міністрам, сучасним і колишнім, його тепер облицьовують гранітними плитами.

Скільки разів, поринувши в спогади про бали недавно покинутого Парижа і спершись грудьми на масивні плити гарного синювато-сірого кольору, я милувався долиною Ду. Там, на лівому березі, звиваються п'ять-шість видолинків, на дні яких видніють струмочки. Ринучи, вони утворюють де-не-де водоспади і нарешті вливаються в Ду. В цих горах сонце пече нестерпно, а коли воно стоїть над головою, подорожній може помріяти на терасі в затінку розкішних платанів. Дерева вкриті гарним голубувато-зеленим листям і буйно розрослися на наносному ґрунті, бо пан мер всупереч муніципальній раді звелів насипати землі вздовж муру й розширив таким чином бульвар більше як на шість футів (і хоч він ультрарояліст, а я — ліберал, я його за це хвалю). Ось чому, на його думку, а також на думку пана Вально, задоволеного життям директора Вер'єрського притулку для бідних, ця тераса нічим не поступається перед Сен-Жерменською терасою в Ле.

Я, зі свого боку, можу відзначити лише одну ваду Алеї Вірності, — цю офіційну назву можна прочитати в п'ятнадцяти чи двадцяти місцях на мармурових дошках, за які пана де Реналья нагороджено ще одним орденом, — це той варварський спосіб, за яким, з наказу начальства, підрізають та підстригають могутні платани. Краще було б, якби ті дерева не нагадували своїми низькими, круглими й приплюснутими кронами найвulgарнішу з городніх рослин, а буйно розросталися б, як в Англії. Проте воля пана мера непохитна, і двічі на рік усі громадські дерева підлягають нещадній ампутації. Місцеві ліберали кажуть, — хоч це, звичайно, перебільшення, що рука міського садівника стала ще безжальніша, відколи пан вікарій Маслон почав привласнювати собі плоди цієї стрижки.

Цього молодого духовного пастиря прислано кілька років тому з Безансона, щоб він наглядав за абатом Шеланом та деякими священиками з навколишніх сіл. Старий полковий лікар, учасник італійської кампанії, що оселився після відставки у Вер'єрі і був за свого життя, на думку пана мера, якобінцем і бонапартистом одночасно, якось наважився поскаржитись йому на періодичне калічення цих чудових дерев.

— Я люблю холодок, — відповів пан де Реналь із такою погордою, яку можна виявити в розмові з лікарем, кавале-

ром ордена Почесного легіону, — я люблю холодок і нака-
зую підстригати *мої* дерева, щоб вони давали затінок. Не
розумію, для чого ще може служити дерево, коли воно *не*
дає прибутку, як, наприклад, горіх.

Ось воно, те велике слово, яке все вирішує у Вер'єрі:
давати прибуток; лише до цього і зводяться думки понад
трьох чвертей всього населення.

Давати прибуток — ось що керує всім у цьому містечку,
яке видалося вам таким гарним. Новій людині, котра по-
трапляє сюди, зачарована красою й свіжістю навколишніх
долин, спершу здається, що жителі його чутливі до краси;
адже вони так часто згадують у розмовах про красу свого
краю: не можна заперечити, вони ним дорожать, але тільки
тому, що він приваблює чужинців, чиї гроші збагачують
власників готелів, а це, через міські податки, *дає прибуток*
місту.

Якось погожого осіннього дня пан де Реналь прогулю-
вався Алеєю Вірності під руку зі своєю дружиною. Слухаю-
чи чоловіка, що поважно про щось просторікував, пані де
Реналь тривожно стежила очима за трьома хлопчиками.
Старший, на вигляд років одинадцяти, раз у раз підбігав до
парапету і силкувався на нього видертися. Лагідний голос
гукав тоді: «Адольфє!» — і хлопчик відмовлявся від свого
сміливого заміру. Пані де Реналь виглядала років на три-
дцять, але була ще вродлива.

— Він іще пожалкує, цей парижанин, — ображено ска-
зав ще блідіший, ніж завжди, пан де Реналь. — Я ще маю
приятелів при дворі...

А втім, навіть збираючись на двохстах сторінках опису-
вати провінцію, не такий я варвар, щоб нав'язувати вам
довгі й марудні провінційні розмови.

Цей парижанин, осоружний вер'єрському мерові, був
не хто-інший, як пан Аппер, що два дні тому якось умуд-
рився побувати не тільки в тюрмі та Вер'єрському притул-
ку для бідних, а й у лікарні, якою безплатно заправляв мер
разом із найзаможнішими громадянами міста.

— Але, — несміливо заперечила пані де Реналь, — що
вам може накоїти цей парижанин, коли ви правите майном
бідняків з бездоганною чесністю?

— Він приїхав, щоб огудити нас і друкувати статейки в
ліберальних газетах.

— Ви ж їх ніколи не читаєте, любий мій!

— Але нам раз у раз товчуть про оті яacobінські статейки; все це і *заважає нам творити добро*. Ні, я ніколи не прошу цього нашому кюре!

III. МАЙНО БІДНИХ

Доброчесний священик, до того ж не інтриган, — це провидіння для села.

Флері

Треба сказати, що вісімдесятирічний вер'єрський кюре, який завдяки живлющому повітрю гірського краю зберіг залізне здоров'я і непохитну вдачу, мав право повсякчасно відвідувати в'язницю, лікарню і навіть притулок для бідних. Отже, пан Аппер, якому в Парижі дали рекомендаційного листа до священика, мав розважливість приїхати в це містечко рівно о шостій годині ранку і негайно ж з'явитись у дім кюре.

Читаючи листа від маркіза де Ла-Моля, пера Франції і найбагатшого землевласника цієї провінції, абат Шелан замислився.

— Я старий, і мене тут люблять, — стиха сказав він сам до себе, — вони не посміють! — І відразу ж, звернувшись до парижанина, сказав, підвівши очі, в яких, незважаючи на похилий вік, палав священний вогонь, що свідчив про те, як приємно зважитись на благородний, хоч і трохи ризикований вчинок: — Ходімо зі мною, пане, але, будь ласка, в присутності тюремника й особливо наглядачів притулку для бідних не висловлюйте своєї думки про те, що побачимо.

Пан Аппер зрозумів, що має справу з мужньою людиною; разом з поважним священиком він відвідав в'язницю, лікарню, притулок, багато розпитував і, незважаючи на дивні відповіді, не дозволив собі ні слова огуди.

Огляд тривав кілька годин. Священик запросив пана Аппера пообідати з ним, але молодий парижанин послався на те, що йому треба написати кілька листів: він не хотів ще більше компрометувати свого великодушного супутника. О третій годині вони закінчили огляд притулку для бідних і

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША

I. Провінційне місто	5
II. Пан мер	8
III. Майно бідних	11
IV. Батько і син	15
V. Переговори	19
VI. Клопіт	26
VII. Спорідненість душ	33
VIII. Житейські справи	43
IX. Вечір у маєтку	50
X. Благородне серце й малі статки	58
XI. Вечір	61
XII. Подорож	65
XIII. Ажурні панчохи	71
XIV. Англійські ножиці	76
XV. Крик півня	79
XVI. Наступного дня	82
XVII. Перший помічник мера	87
XVIII. Король у Вер'єрі	91
XIX. Мислити — значить страждати	103
XX. Анонімні листи	111
XXI. Діалог з владарем	115
XXII. Так діяли в 1830 році	128

XXIII. Прикроші чиновника	140
XXIV. Велике місто	153
XXV. Семінарія	159
XXVI. Рід людський, або те, чого бракує багатію	166
XXVII. Перший життєвий досвід	176
XXVIII. Процесія	179
XXIX. Перше підвищення	186
XXX. Честолюбець	200

ЧАСТИНА ДРУГА

I. Втіхи сільського життя	217
II. Вступ у світ	227
III. Перші кроки	235
IV. Палац де ла-Моль	238
V. Чутливість і великосвітська святенниця	250
VI. Відтінки вимови	252
VII. Приступ подагри	259
VIII. Яка відзнака робить людину вищою	267
IX. Бал	276
X. Королева Маргарита	285
XI. Влада юної дівчини	293
XII. Невже він Дантон?	297
XIII. Змова	302
XIV. Думки молоді дівчини	311
XV. Чи це не змова?	316
XVI. Перша година ночі	321
XVII. Старовинна шпага	327
XVIII. Жорстокі хвилини	332
XIX. Комічна опера	337
XX. Японська ваза	345
XXI. Секретна нота	351
XXII. Дебати	356
XXIII. Духівництво, ліси, свобода	364

XXIV. Страсбург	372
XXV. Царство доброчесності	378
XXVI. Високоморальне кохання	384
XXVII. Найкращі церковні посади	388
XXVIII. Манон Леско	391
XXIX. Нудьга	395
XXX. Ложа в комічній опері	398
XXXI. Тримати її в страхіві	403
XXXII. Тигр	407
XXXIII. Пекло легкодухості	412
XXXIV. Розумна людина	418
XXXV. Гроза	424
XXXVI. Сумні подробиці	428
XXXVII. Вежа	435
XXXVIII. Могутня людина	439
XXXIX. Інтрига	445
XL. Спокій	450
XLI. Суд	454
XLII	460
XLIII	465
XLIV	470
XLV	477
Примітки автора	484